

Robert Castermans

2de,
herz.
en uitgebr.
druk

De blootsvoetse broeders

(De bervoete broers)

en

Stout en Onbeschaamd

(Stout ende Onbescaemt)

in hedendaags Nederlands

En andere kluchten van de rederijkers

Met een uitgebreide toelichting

De blootsvoetse broeders

(De bervoete broers)

en

Stout en Onbeschaamd

(Stout ende Onbescaemt)

in hedendaags Nederlands

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

[www.lovematches.nl](http://www lovematches.nl)

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

De blootsvoetse broeders

(De bervoete broers)

en

Stout en Onbeschaamd

(Stout ende Onbescaemt)

in hedendaags Nederlands

En andere kluchten van de rederijkers

Met een uitgebreide toelichting

2de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2024

1ste druk 2022

2de, herziene en uitgebreide druk 2024

Copyright © 2024 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789465017563

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Een esbatament van de bervoete broers, Een esbattement over de blootsvoetse broeders, Esbatement van Stout ende Onbescaemt, Esbattement over Stout en Onbeschaamd, klucht, esbattement, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: tekening van minderbroeders, toegeschreven aan Jean François Mardulyn (1751-1843)

Dedicated to the memory of
Opgedragen aan de nagedachtenis van

Riet Castermans-Janssen
13 november 1923 – 27 juli 1980

Fons Castermans
22 september 1925 – 3 april 2022

Henri Castermans
19 september 1950 – 18 september 2023

Zie over Riet en Fons: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-fons-castermans>

Zie over Henri: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-henri-castermans> en <https://salarisonderhandelen.nl/het-egidius-lied-het-henri-lied-voor-henri-castermans>

INHOUD

WOORD VOORAF	9
INLEIDING	13
Esbattementen	13
Zinnespelen	15
Rederijkers	17
HET ESBATTEMENT OVER DE BLOOTSVUETSE BROEDERS.....	23
Opvoering en overlevering	25
Auteurschap en ontstaan	26
Proloog	28
Ingediende klacht	29
Verbod van esbattementen	32
<i>Veroordeling van 9 rederijkers</i>	32
<i>Plakkaat van 26 januari 1560</i>	34
Samenvatting van <i>Een esbattement over de blootsvuetsse</i> <i>broeders</i>	35
Aandachtspunten	38
Thema	45
Plaats	46
Tijd	47
Waardering	48
Een esbattement over de blootsvuetsse broeders (Een esbattement van de bervoetsse broers)	51
De proloog	53
Het esbattement	55
<i>Eerste tafereel</i>	55
<i>Tweede tafereel</i>	59
<i>Derde tafereel</i>	60
<i>Vierde tafereel</i>	64
<i>Vijfde tafereel</i>	66
ESBATTEMENT OVER STOUT EN ONBESCHAAMD.....	79
Auteur	80
Samenvatting van <i>Esbattement over Stout en Onbeschaamd</i>	82
Esbattement over Stout en Onbeschaamd (Esbattement van Stout ende Onbeschaemt)	85
Esbattement	87

ANDERE BEKENDE ESBATTEMENTEN.....	109
Het esbatement van den appelboom	109
Nu noch	111
Plaijerwater	112
Hanneken Leckertant	113
Tielebuijs.....	114
MIDDELEEUWS TONEEL	117
Vrouwenrollen.....	119
Begrijpelijke taal	120
Afbeeldingen	121
NOTEN	125
BIBLIOGRAFIE.....	129
Uitgaven van <i>Een esbatament van de bervoete broers</i>	129
Uitgaven van <i>Esbatement van Stout ende Onbescaemt</i>	129
Middelnederlandse woordenboeken	130
Overige literatuur	131
BIJLAGE 1	147
A farce of the barefoot brothers	147
BIJLAGE 2.....	151
Verhoor van Peter van Elderen	151
BIJLAGE 3.....	153
Verhoor van Hans Ballaer.....	153

WOORD VOORAF

Een esbatament van de bervoete broers (*Een esbattement over de blootsvoetse broeders*) is niet alleen een lachwekkende, maar ook een omstreden rederijersklucht. De franciscanen waren flink geschoffeerd omdat het toneelstuk een zeer negatief beeld van hun orde schetst. De minderbroeders worden te kijk gezet als onvriendelijke bullebakken die bij het minste of geringste erop los slaan. Ruim vier en een halve eeuw na dato is het toneelstuk nog steeds boeiend voor de moderne lezer of toeschouwer. In 2018 is het stuk opgevoerd door Stichting KunstKeetFestival. Het is ook vertaald in het Engels.

Ook het *Esbatement van Stout ende Onbescaemt* (*Esbatement over Stout en Onbeschaamd*) is een grappige rederijersklucht, die ruim 500 jaar na dato nog steeds actueel is qua onderwerp en moraal.

De taal van *Een esbatament van de bervoete broers* en *Esbatement van Stout ende Onbescaemt* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590).¹ Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende

voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125):

Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits.

Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Een esbatament van de bervoete broers* en *Esbatement van Stout ende Onbescaemt* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze toneelstukken en de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT) en het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

In de toelichting citeer ik af en toe Middelnederlandse passages, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de volledige Middelnederlandse teksten ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Een esbattement over de blootsvoetse broeders* in het Middelnederlands is op de volgende webpagina's te vinden:

- <https://www.verhalenbank.nl/items/show/131983>
- https://dbnl.nl/tekst/_dri005drie02_01/_dri005drie02_01_0010.php
- https://books.google.nl/books?id=CS49ekeENSsC&pg=PA1&hl=nl&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false

Esbattement over Stout en Onbeschaamd in het Middelnederlands is te vinden op:

- https://www.dbnl.org/tekst/ever003jwmu01_01/ever003jwmu01_01_0012.php
- https://books.google.nl/books?id=pB1JAQAAMAAJ&prints-ec=frontcover&hl=nl&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false [Johannes van Vloten publiceert op p. 108-111 slechts vs. 5-32 en 92-134.]

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Een gardiaan ('gerdiaen') is een overste van een franciscanenklooster. In het toneelstuk heb ik dit woord hertaald met *broeder-overste* of *overste*, omdat verreweg de meeste lezers en toehoorders dit woord niet zullen kennen. Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

De hertaling van de 1ste druk was erg tekstgetrouw, waardoor een aantal clausen minder geschikt bleken om op de planken voor te dragen. Dit werd mij duidelijk toen een toneelvereniging mij vroeg of ze mijn hertaling mochten gebruiken. Na de tekst met hen te hebben doorgesproken heb ik besloten de hertaling van meerdere zinnen te herschrijven zodat ze beter in de mond liggen (of zoals acteurs het noemen: beter 'bekken') en voor het publiek aangenamer klinken. Tevens zijn ze daardoor prettiger leesbaar geworden.

Deze 2de druk heb ik herzien en uitgebreid met ruim 3.000 woorden. Hij bevat echter 12 pagina's minder dan de 1ste druk. Dit komt doordat lettergrootte 11 gebruikt is in plaats van lettergrootte 12 om de boekprijs zo laag mogelijk te houden.

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of

www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, juni 2024

INLEIDING

Esbattementen

In de rederijkerstijd heet een klucht een 'esbatement'. De hedendaagse spelling is 'esbattement', dus met dubbele -t. Een esbattement ofwel rederijersklucht is een kort toneelstuk met een anekdotisch en vaak komisch karakter:

De *plots* zijn op het eerste gezicht gemakkelijk na te vertellen verhaaltjes over schelmenstreken, stiekeme vrijages, stomme misverstanden en oplichterijen van uiteenlopende aard, die probleemloos passen in de *common sense*-omschrijving van de klucht in 'transhistorische' zin, als ongecompliceerd komisch toneel over schematisch gekarakteriseerde 'gewone' mensen in hun alledaagse beslommingen (Kramer 2009, p. 18 of 2008, p. 20).

De rederijkers noemden een klucht naar het Oudfrans een 'esbatement'.² Het Franse woord *s'ébattre* betekent 'zich vermaken'. Het esbattement heeft rond de 500 versregels en is vaak komisch omdat het de stemming wil verhogen. Esbattementen werden namelijk opgevoerd op kermissen, jaarmarkten, met Pinksteren, tijdens Vastenavond, bij de Blijde Inkomst van een nieuwe vorst en op veel andere feesten. Een esbattement werd meestal 's avonds opgevoerd, nadat 's middags een serieuzer zinnespel was vertoond.

Het totale overgeleverde toneelrepertoire van de rederijkers omvat een kleine 600 speeltteksten. Die zijn slechts een deel van al het rederijersdrama dat er geweest moet zijn. Onder de bewaard gebleven speeltteksten bevinden zich 70 à 80 esbattementen. Het is niet eenvoudig om de grenzen van een literair genre te trekken. Behoren bijvoorbeeld *De klucht van de koe* (1612) en *De klucht van den molenaer* (1613) van Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618) wel of niet tot de rederijerskluchten? (Kramer 2009, p. 267-303 of 2008, p. 239-265 bevat een catalogus met samenvattingen van de 77 rederijerskluchten die zij bespreekt.)

De meeste esbattementen zijn anoniem en niet gedateerd. Het was onder de rederijkers niet gebruikelijk om hun naam te vermelden. Van een tekst werd wel de naam van de verantwoordelijke rederijerskamer genoemd.

Dit sloot aan bij de inhoud van de stukken, want daarin werd

niet geappelleerd aan individuele, persoonlijke zaken, maar aan algemene, maatschappelijke gevoelens. Het individu was duidelijk ondergeschikt aan de groep (Jan Thönisz 1996, p. 14).

Er is waarschijnlijk een continue ontwikkeling van de grove sotternieën naar de meer verfijnde esbattementen (Hüsken 1987, p. 25-30). Een sotternie is een Middelnederlands kluchtspel, dat gewoonlijk na een abel spel werd opgevoerd. Het zogenoemde Hulthemse handschrift uit circa 1405-1408 bevat 4 abele spelen en 4 sotternieën. De 4 abele spelen zijn: *Lanseloet van Denemerken*, *Esmoreit*, *Gloriant* en *Vanden winter ende vanden somer*. De 4 sotternieën die hierna werden gespeeld, zijn respectievelijk: *Die hexe*, *Lippijn*, *Die buskenblaser* en *Rubben*. Het handschrift-Van Hulthem bevat ook de kluchten *Truwanten* en *Drie daghen here*. In het Hulthemse handschrift staan dus 10 wereldlijke toneelspelen.

Een andere heel bekende klucht uit de middeleeuwen is *Nu noch*. Volgens Johan Nowé (2000, p. 219) behoort die tot de beste middeleeuwse kluchten:

Een van de beste sotternieën is beslist de *Ghenouchlike clute van nu noch* ('De amusante klucht van Toe-maar').

Eenzelfde positieve waardering van *Nu noch* is te vinden op: <http://www.leidsekluchtencompagnie.nl/kluchten/uitgevoerde-kluchten/de-minnestrijd-nu-noch>:

Deze misschien wel beste klucht uit de middeleeuwen werd in 2004 (Hooglandse Kerk) en 2005 (Weddesteeg) opgevoerd tijdens het Rembrandtfestival in Leiden. Sinds 2009 wordt deze klucht nagenoeg elk jaar gespeeld, maar dan op rijm conform het origineel!

De Nederlandse letterkundige en vertaalster Marie van der Zeyde (1906-1990) en Henk Hoornweg hebben *Nu noch* in 1935 bewerkt: *Toe maar, Klucht in een bedrijf*. In het 'Voorwoord' schrijven zij:

Deze bewerking was oorspronkelijk bestemd voor een feestavond van het Clubhuis de Arend in Rotterdam, dus uitsluitend 'voor huiselijk gebruik'. Toen het stuk echter bij spelers en publiek zozeer in de smaak bleek te vallen, meenden wij dat er ook in ruimer kring wel belangstelling voor zou bestaan.

De *Boekengids* van 1936 spreekt van:

bepaald 'n leuke bewerking van het middeleeuwsche 'Nu noch' (p. 147).

Zie voor de klucht *Nu noch*, andere kluchten, boerden en komische vertellingen uit de middeleeuwen Castermans (2024a).

Zinnespelen

Een zinnespel ('spel van sinne') is een ernstig toneelstuk met *sinnekens* ofwel allegorische personages, zoals 'Ewige Haet' (Eeuwige Haat), 'Geveijnsde Hovaerdij' (Huichelachtige Hoogmoed), 'Ipocrijsie' (Schijnheiligheid), 'Onsuyver Begheerte' (Onzuivere Begeerte), 'Waerheits Verdruckinge' (Verdrucker der Waarheid) en 'Vleischelijcke Sin' (Vleselijke Lust), symbolische handelingen en tableaux vivants. Sinnekens treden gewoonlijk paarsgewijs op en zijn oorspronkelijk toneelduiveltjes. Ze zetten aan tot het kwade en vormen het komische en soms satirische element door hun beweeglijke mimiek en hun levendige, volkse en ook dikwijls platte taal (Van Elslander 1986a, p. 14). De rederijkers noemden een tableau vivant een 'tooch' (vertoning), ook gespeld als 'toogh'. In een zinnespel wordt een probleem opgelost, dat al dan niet van religieuze aard is. Een 'sin' is één bepaalde gedachte, een centrale vraag. Vgl. *Rhetoricaal glossarium* van Co Mak, p. 527, s.v. *zin*:

sin, zn. [...] 1) Mens (vergelijk voor het gebruik – als pars pro toto – *geest*, *vernunft*, enz.). [...] 2) *Spel van zinne(n)*, *sinne(n)*, zinnespel, allegorisch spel van ernstige inhoud

en ibidem, p. 527, s.v. *zinneken*:

sinneken, ook uitsl. mv.: *zinnen*, *sinnen*, zn. Zie MNW i.v. *Sinnekin*. Allegorisch personage in een zinnespel, inz. personificatie van een fatale hartstocht van de held.

Het zinnespel heeft zich ontwikkeld uit de moraliteit (een didactisch-allegorisch toneelspel), waarin enkel allegorische personages optreden. De bekendste moraliteit is *Den spiegel der salicheit van elckerlijc* (2de helft 15de eeuw), mogelijk van Peter van Diest, Petrus Dorlandus of Jan Casus. Het spel van zinne kende zijn grootste bloei in de 16de eeuw. Er zijn ruim 200 zinnespelen overgeleverd. Drie zinnespelen in hedendaags Nederlands met een uitstekende inleiding zijn: Lauris Jansz (2007), Jan Tömisz (1998) en Jan Thönisz (1996). De term *spel van zinne* is later ontstaan dan de

genreaanduiding *esbattement* en kan als een afsplitsing van dit algemene begrip gezien worden.

In de terminologie van Ruud Ryckaert (2011a, p. 90) is de term *spel van sinne* ook toepasbaar op twee andere categorieën van allegorische spelen. De term *spel van sinne* is dus polyinterpretabel. Die twee categorieën zijn:

1. de moraliteiten, zoals *Den spiegel der salicheit van elckerlijc* en *De wellustige mensch* (ca. 1551) van Jan van den Berghe. Zie voor het eerste spel Castermans (2024b) en voor het tweede Kruyskamp (1950, p. 89-144).
2. de historiaalspelen. Dit zijn dramatiseringen van historische (vooral Bijbelse) en mythologische verhaalstof, waarin naast personages uit het oorspronkelijke verhaal ook personificaties optreden. Een voorbeeld hiervan is het 16de-eeuwse rederijkersspel *Naaman, Prinche van Sijrien* (uitgegeven door Willem Hummelen en Cornelis Schmidt). Naāman was de legerleider van de koning van Syrië, die door de profeet Elisa van zijn melaatsheid werd genezen (2 Koningen 5:1-14). Andere voorbeelden zijn twee dramatische bewerkingen van het Ovidiaanse verhaal van Pyramus en Thisbe: *Piramus en Thisbe, Twee rederijkersspelen uit de zestiende eeuw* (uitgegeven door Gustaaf van Es). Zie voor een samenvatting en uitvoerige bespreking van het Brugse en het Amsterdamse christelijk-allegorische spel *Piramus en Thisbe* ook Anke van Herk (2012).

Het 'Register Coemans' is een verzamelhandschrift dat veertien toneelstukken bevat uit het 16de- en 17de-eeuwse repertoire van de Hasseltse rederijderskamer De Roode Roos. Hieronder bevinden zich zeven historiaalspelen: 1. *Coninck Balthasar*, 2. *Die Belegeringhe van Samarien*, 3. *Tspel van Susanna*, 4. *Tspel van Josue*, 5. *Tspel van Judith*, 6. *Tspel van Hester en Assuerus den Coninck*, 7. *Ammon en Thamar*. Naast deze zeven historiaalspelen bevat het handschrift drie gewone zinnespelen, één proloog en drie spelen van de Brabantse rederijker Johan Baptista Houwaert (1533-1599).

Het antikatholieke *Een spel van sinnen op tderde, tiende ende vijfde capittel van dWerck der Apostolen* van circa 1540 is ook een historiaalspel. Het geeft een dramatisering van wat in De handelingen van de apostelen 3, 4 en 5 wordt verhaald. Er treden twee sinnekens in op: Valsch Propheet (Valse Profeet of Leugenprofeet) en Schoon Ypocrijt (Mooie Hypocriet). Samuel Cramer en Fredrik Pijper (1903, p. 275) kenschetsen dit stuk als 'het ketterproces op de planken'. Een toneelspel over De handelingen van de apostelen wordt ook wel een apostelspel genoemd.

Men verwarre historiaalspel niet met historiespel. Dit is een toneelstuk waarin onderwerpen uit de geschiedenis zo worden voorgesteld dat aan de historische feiten niet te veel afbreuk wordt gedaan. Een historiespel is vaak gegoten in de vorm van een tragedie, bijvoorbeeld *Geeraerd van Velsen* (1613) van P.C. Hooft.

Rederijkers

De rederijkers domineerden het literaire leven van grofweg 1450 tot 1550. Ze hielden zich voornamelijk bezig met het schrijven en voordragen van gedichten en het schrijven en opvoeren van toneelstukken, bij voorkeur in onderlinge wedijver. De wedstrijden werden zowel binnenskamers gehouden als op grote meerdaagse festivals, waar rederijkerskamers van heinde en verre op afkwamen. Zo'n groot feest van de rederijkers heette een landjuweel. Het duurde meestal enkele dagen, maar kon ook een aantal weken duren. Een bekend landjuweel is dat te Gent van 12 tot 23 juni 1539 (Erné en Van Dis 1982a en 1982b). Het grootste landjuweel is gehouden in Antwerpen in 1561 (Ryckaert 2011a en 2011b). Dat duurde van 3 tot 24 augustus. Op 25 augustus werd vergaderd over de toekenning van de zes esbattementprijzen en op 26 augustus over de toekenning van de resterende prijzen. Na dit landjuweel werd van 24 augustus tot 8 september een haagspel gehouden. Dat was een niet-officiële toneelwedstrijd die in de 16de eeuw plaatsvond naast de prestigieuze landjuwelen. Rederijkerskamers hadden hun nar of zot en deze personages traden op bij feestelijke gelegenheden en brachten de menigte door hun koddige gezegden en boertige mimiek aan het lachen. Zelden ontbraken deze zotten op de landjuwelen, haagspelen en refreinfeesten (Van Elslander 1953, p. 147). Een refreinfeest was een feestelijke wedstrijd in het maken van refreinen tussen rederijkerskamers. Een kamernar organiseerde zelf weleens een refreinfeest met andere narren, een zogeheten narrenfeest.

Fabian van Boheemen en Theo van der Heijden (1999b, p. 5) laten hun *Retoricaal memoriaal* doorlopen tot en met het begin van de 18de eeuw:

De gehele zeventiende eeuw zullen rederijkers actief blijven en pas in het begin van de achttiende eeuw zien we een vrij snelle eclips [= verdwijning, R.C.] van rederijkersactiviteiten. Mogen de kamers in het tweede, derde en vierde kwart van de zeventiende eeuw geen of nauwelijks literaire betekenis meer gehad hebben,

hun rol in de steden en dorpen als cultuurdragers van grote groepen Hollanders is echter nog lang niet uitgespeeld, zoals moge blijken uit het *Retoricaal memoriaal*. Het leek ons dan ook verantwoord de bovengrens te leggen bij circa 1700.

Een rederijderskamer ('camer van rhetorike') was een vereniging waarin rederijders de dichtkunst en de toneelkunst beoefenden. De oudste vindplaats van het woord *rederijker* dateert van 1584 en dit woord is een volksetymologische vervorming van *rhétorique*. Een rederijker heette vroeger een *rhetorieker* of *rhetorijker*, een afleiding van *retoriek*. Dit woord was ontleend aan het Franse *rhétorique*, 'welsprekendheid'. *Rhétorique* was weer ontleend aan het Latijnse *rhetorica* en dit was weer ontleend aan het Griekse *ῥητορικὴ τεχνή*, 'redenaarskunst'. Het woord *rederijker* is beïnvloed door *rede* en *rijk*, maar heeft etymologisch gezien niets met 'rijk aan rede' te maken. Dirk Coigneau noemt een rederijker 'iemand die (zijn) rede (ver)rijkt, dit is zijn woorden zo goed mogelijk stilistisch verfraait en zinvol verdiept' (*Uyt ionsten versaemt* 1994, p. 9). De Bourgondische Nederlanden telden tussen 1400 en 1600 zo'n 284 erkende rederijderskamers. Hiervan bevonden zich er 227 in het zuiden, voornamelijk in Vlaanderen en Brabant. Rond 1500 waren zo'n zeventien kamers actief. In het hele gebied van de toekomstige Republiek werden dat er in de loop van de 16de eeuw zo'n 75. Bekende rederijderskamers waren bijvoorbeeld De Egelantier in Amsterdam, De Violieren in Antwerpen en Trou Moet Blijcken in Haarlem. De Egelantier werd begin 17de eeuw geleid door P.C. Hooft (1581-1647).

Aan het hoofd van een rederijderskamer stond de 'Prince' (prins), de erevoorzitter of beschermheer. De artistiek leider van het genootschap was de factor (= maker), vroeger naar het Frans ook facteur geheten. Die schreef de gedichten en toneelstukken waarmee de vereniging naar buiten trad.

Elke rederijderskamer had een blazoen met een devies. Het blazoen stelde meestal een bloem of plant voor en het devies verduidelijkte de afbeelding. De Egelantier, de bekendste rederijderskamer van Amsterdam, had als blazoen een wilde roos. Een egelantier (*Rosa rubiginosa*) is ook een van nature voorkomende roos. Die wilde roos vormde een kruis waaraan Christus hing. Het devies was 'In liefde bloeyende'. Deze spreuk is voor tweeërlei uitleg vatbaar: 'bloeiend in liefde' en 'bloedend in liefde'. Dit laatste verwijst naar Christus, Die gebleed heeft uit liefde voor de mensen en aan het kruis gestorven is. Beide interpretaties komen voor in het blazoen: in de bloeiende rozenstruik is een bloedende Christus afgebeeld. Hij draagt een doornenkroon en uit een wond aan de rechterkant van

Zijn zijde loopt bloed.

Een zeventiende-eeuws spreekwoord luidde: 'Rederijkers, kannekijkers!' Een kannenkijsker is een drinkebroer en was een spotnaam voor de rederijkers. Met hun drinkgelagen en feesten hadden ze deze bijnaam verworven.

De bekendste dichters uit de rederijkerstijd zijn Anthonis de Roovere (ca. 1430-1482) en Anna Bijns (1493-1575). Anthonis de Roovere was vrijwel zeker lid van de Brugse rederijkerskamer De Heilige Geest, maar Anna Bijns is nooit lid van een rederijkerskamer geweest, waarschijnlijk omdat zij een vrouw was. De ballade 'Van der mollenfeeste' (Het mollenfeest) heeft de roem van Anthonis de Roovere in de Nederlandse letterkunde gevestigd; zie voor 'Van der mollenfeeste' en de hertaling in hedendaags Nederlands Gerrit Komrij (1996, p. 410-414). Anthonis de Roovere en Anna Bijns hebben allebei refreinen geschreven, een geliefde dichtvorm bij de rederijkers. Een refrein is een dichtvorm die afgeleid is van de Franse ballade. Het is een gedicht van minstens 4 strofen van gelijke lengte (gemiddeld een 15 versregels), met uitzondering van de laatste strofe, die korter kan zijn. Iedere strofe heeft dezelfde slotregel, de zogeheten stok of stokregel. Die geeft het thema van het gedicht weer, vaak in de vorm van een sententie (zinspreuk), en dient als gedichtstitel. Soms bestaat de stok uit twee versregels. De laatste strofe dient opgedragen te worden aan de 'Prince' en wordt dan ook de prince of princestrofe genoemd, maar zeker niet altijd wordt met 'Prince' de voorzitter van de rederijkerskamer bedoeld. Die 'Prince' kan de belichaming zijn van een aangesproken grootheid in het refrein zelf. Als die een geliefde is, kan zij in of boven de slotstrofe voorkomen als 'Princesse'. In religieuze refreinen kan met 'Prince' God of Christus togesproken worden. Maria wordt dan aangesproken met 'Princesse'. De princestrofe is vaak korter dan de overige strofen, maar Anna Bijns heeft een voorkeur voor princestrofen die even lang zijn als de voorafgaande strofen. In de princestrofe van het refrein 'Tsijn eertsche duvels die de menschen quellen' (Het zijn aardse duivels, die de mensen kwellen) spreekt Anna Bijns zowel prinsen als prinsessen aan: 'Princen en prinsessen als u dLuters ghespuys / Wilt genaken maect geringhe een cruys'. Ze bedoelt daar iedereen mee: iedereen die lutheranen tegenkomt, moet snel een kruis slaan. (In de middeleeuwen kon met een kruisteken de duivel verdreven worden.) Dit refrein telt 8 strofen van 16 versregels; zie voor 'Tsijn eertsche duvels die de menschen quellen' en de hertaling in hedendaags Nederlands Gerrit Komrij (1996, p. 821-827) en Anna Bijns (2013, p. 145-150). Anna Bijns was een aanhangster van de Contrareformatie en bestreed de leer van Maarten Luther (1483-1546).

De rederijkers hielden ook refreinwedstrijden. Via de uitnodigingskaart ('caerte') werd het te behandelen thema opgegeven of de stokregel, bijvoorbeeld: 'Es dit niet ter wereld een paradijs?' Vgl. WNT VII/1, 712, s.v. *kaart*:

Voorheen bij de Rederijkers. Het stuk, in dichtvorm, waarin omschreven werd, aan welke voorwaarden een opgegeven gedicht moest voldoen; berijmd programma voor een rederijkerswedstrijd – tevens uitnodiging tot mededinging – , door eene Kamer aan (de) andere Kamers toegezonden.

De refreinen die voor deze refreinfesten werden vervaardigd, werden vaak opgenomen in refreinbundels. Uit de 15de en 16de eeuw zijn ongeveer 2.300 refreinen overgeleverd.

Matthijs de Castelein (ca. 1485/1489-1550) voltooide in 1550 *De const van rhetoriken*, een handleiding voor het dichten, maar deze poëtica werd pas 5 jaar na zijn dood, in 1555, uitgegeven. Zijn inspiratiebron was *L'art de la rhétorique* (1493) van de Franse dichter Jean Molinet (1435-1507). In zijn poëtica verdedigt Matthijs de Castelein het gebruik van vreemde woorden (*Geschiedenis van de Nederlandse taal*, p. 344). De rederijkers gebruikten veel Franse en Latijnse woorden. Als er sprake was van de komst van Christus of de Heilige Geest, voorgesteld als een neerdaling vanuit de hemel op aarde, werd bijvoorbeeld *descendeeren* of *descenderen* gebezigd: 'Hut den schoot zyns vaders es Christus ghedessendert, hier ter werelt beneden.' Het woord *descenderen* is ontleend aan het Franse *descendre*, 'neerdalen'. In *Het esbatement van den appelboom* komt in vs. 400-401 het woord *discordatie* voor, in de betekenis van 'tweedracht', 'twist', 'verdeeldheid': 'Al dat wij prijzen is met geneuchten sonder discordatie.' Dit woord is ontleend aan het middeleeuwse Latijn: *discordantia*. Onder *Het esbatement van den appelboom* staat 'fynis'; dit is Latijn voor 'einde'. Vaak maakten de rederijkers de bastaardwoorden zelf, bijvoorbeeld *penitenten* in de betekenis van 'berouw hebben en boete doen' (Erné en Van Dis 1982a, p. 21 en 1982b, p. 526). Dikwijls werden bastaardwoorden of niet-vreemde woorden bedacht ter wille van het rijm, bijvoorbeeld *vynues* in de betekenis van 'wijnachtig'. Dit woord is ontleend aan het Franse 'vineux' (Erné en Van Dis 1982a, p. 21 en 1982b, p. 393). Ook woorden die voor het zinsverband niet de juiste betekenis hebben, gebruiken de rederijkers toch maar uit rijmnood. Bij Cornelis Everaert kunnen woorden met de uitgang *-heyt* of *-heit* als variant de verbogen vormt *-hede* krijgen ter wille van het rijm of het metrum. Zelfs de spelling past hij weleens aan uit rijmdwang. Zo schrijft hij de ene keer *kaelge* of *caelge* (dappere, flinke kerel) en een andere

keer *kailge* vanwege de overeenkomst in woordbeeld met *batailge* (veldslag). In het rijm gebruikt hij ook geregeld stoplappen, vooral woorden als *snel*, *fyn* en *ziet*. De lezer die meer wil weten over de taalkundige eigenaardigheden van de rederijders, verwijs ik graag naar Ryckaert (2011a, p. 149-165) en Erné en Van Dis (1982a, p. 19-23).

De consument van de literatuur van de 15de en 16de eeuw en van nog oudere literatuur las niet, maar keek en luisterde. Heden ten dage wordt deze literatuur meer gelezen dan dat ernaar gekeken of geluisterd wordt. Een minstrel trekt niet meer rond om bijvoorbeeld de *Karel ende Elegast* (13de eeuw) voor te dragen, maar deze klassieker wordt nog steeds veel gelezen en er zijn dan ook tal van uitgaven van (zie Castermans 2023a). Vgl. *Karel en Elegast*, editie Slings, p. 46:

Het stil voor jezelf lezen, zoals wij dat gewend zijn, bleef tot in de zestiende eeuw een uitzondering. Verhalen werden hardop voorgelezen of uit het hoofd voorgedragen: voor zichzelf, in huiselijke kring of voor een groter publiek. De voordrachtssituaties waarover we het meest weten, zijn de hoffeesten die regelmatig gehouden werden [...]. Tijdens zo'n hoffeest traden diverse kunstenaars op, zoals muzikanten, liedjeszangers, acrobaten en ook minstrelen of sprooksprekers. Karel de Grote zelf was een van de eersten van wie we weten dat hij op zo'n manier zijn maaltijden liet opluisteren.

HET ESBATTEMENT OVER DE BLOOTSVOETSE BROEDERS

De bervoete broers is in 1891 voor het eerst uitgegeven. Deze uitgave is bezorgd door de Belgische filoloog Karel Frans Stallaert (1820-1893). Het Middelnederlandse woord *bervoet* betekent 'barrevoets', 'blootsvoets', 'op blote voeten'. 'Bervoete broers' zijn franciscanen ofwel minderbroeders. Zij liepen op blote voeten, of juist op riemsandalen.

Karel Stallaert (1891, p. 1-2) begint zijn uitgave met:

Het is algemeen bekend, dat het getal onzer Rederijkkamers in de middeleeuwen zeer aanzienlijk was. Geene Vlaamsche stad of zij telde er reeds in de vijftiende en zestiende eeuw verscheidene in haren schoot, en deze vermaakscholen voor het volk vermenigvuldigden zich nog ontzaglijkerwijze in de volgende eeuwen in steden en dorpen. Niet minder geweten is, dat de bedrijvigheid der Rederijkers in het voortbrengen en vertoonen hunner Mysteriën [= mysteriespelen, R.C.], Spelen van Sinne, Esbattementen, Kluiten of Kluchten, Sotternien, Tafelspelen, Wagespelen, enz., vertooningen in het ernstige en in het boertige, 'in 't zotte, in 't wijze en in 't amoureuse,' al was het maar door de tot ons gekomene titels hunner stukken, zeer groot was. Edoch de spelen, over welker bezit wij ons mogen verheugen, zijn in evenredigheid bedroevend schaarsch, en de reeks van namen der middeleeuwsche tooneelschrijvers, die het ons vergund is te huldigen, is onbeduidend. [...] Brussel alleen telde vier Rederijkkamers; het Boek (gest. in 1401), het Korenbloemeken, den Olijftak, en het Mariënkrancken, gevormd uit versmelting van de Leliebloem en de Violier.

Op https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_rederijkerskamers staat een lijst van rederijkerskamers.

Een tafelspel is een kort spel dat aan tafel, bijvoorbeeld bij een feestelijke gelegenheid tijdens een maaltijd, werd opgevoerd. Meestal is de inhoud ernstig, maar soms ook komisch hekelend. Er treden twee of drie personages op, soms één of vier. Gewoonlijk waren er niet meer dan vier spelers (Lammens-Pikhaus 1976, p. 183). Volgens de definitie van een tafelspel in Pikhaus (1988, p. 32 en 208) mag een tafelspel door maximaal vier spelers opgevoerd worden; Patricia Pikhaus heeft 113 tafelspelen in haar onderzoek betrokken. Vaak zijn de personages allegorisch van aard, zoals in zinnespelen.

was het komische een enigszins ruimer begrip dan voor ons en het rijk van de zothed omvatte ook alle uitingen van overvloeïende levenslust en natuurlijke dartelheid, dus ook het lagere zinnenleven: overmatig eten en drinken, het scatologische en vooral de louter zinnelijke liefde (Van Elslander 1953, p. 146).

2. Het vroede ofwel wijze slaat op religieuze en didactisch-moraliserende teksten. De bloeitijd van het refrein in 't vroede is tussen het midden van de 15de eeuw en circa 1530. Hierna laat de invloed van de Reformatie (Hervorming) zich stilaan gevoelen en krijgen ook de nog katholieke stukken een minder innig, soms ook een polemisch karakter (Van Elslander 1953, p. 95).
3. Het amoureuze ziet op teksten over de liefde. Ze zetten in meerdere of mindere mate de traditie voort van de middeleeuwse hoofse minnellyriek. Typisch hoofs is dat de liefde opgevat wordt als een dienst. De minnaar zal zijn geliefde zijn leven lang trouw blijven dienen. Hij is haar onwaardig, want hij is de mindere. Tegenover deze zelfvernedering staat de aanbidding van de geliefde. Ze spant de kroon boven alle vrouwen. Beroemdheden uit de middeleeuwse romanliteratuur kunnen de vergelijking met haar niet doorstaan. Ze overtreft Venus, Pallas, Juno en Diana. Bij haar te zijn is het hoogste geluk dat de minnaar te beurt kan vallen en haar lief gelaat te mogen aanschouwen is de grootste vreugde die hij kan bedenken (Van Elslander 1953, p. 121-124 of 1986b, p. 27-31).

Een van de redenen dat veel rederijkerswerk verloren is gegaan of slechts in handschrift tot ons is gekomen, is de te grote bescheidenheid van de auteurs. Ieder gevoel van persoonlijke roemzucht was de rederijkers vreemd. Nog in het midden van de 16de eeuw werd het voor de auteurs als niet gepast beschouwd om hun werk tijdens hun leven in druk te laten verschijnen. Pas in 1562, tachtig jaar na het overlijden van Anthonis de Roovere, werden zijn *Rethoricale wercken* door de Brugse rederijker en dichter Eduard de Dene (1505-ca. 1578) uitgegeven, zodat deze in zijn ogen voortreffelijke gedichten voor het nageslacht niet verloren zouden gaan (Van Elslander 1986a, p. 13).

Opvoering en overlevering

Een esbatament van de bervoete broers is twee keer opgevoerd door De Corenbloem. Deze Brusselse rederijkerskamer is gesticht rond 1468, althans toen bestond De Corenbloem al (Sleiderink 2014, p. 848). Haar zinspreuk was 'Jeucht sticht Vreucht' (Jeugd geeft

Vreugd).

De eerste opvoering was op 9 april 1559 bij een esbattementwedstrijd die de stad Brussel organiseerde ter viering van de Vrede van Cateau-Cambrésis. Op 2 april 1559 was het eerste verdrag gesloten tussen koningin Elizabeth I van Engeland en koning Hendrik II van Frankrijk en op 3 april 1559 het tweede verdrag tussen koning Hendrik II van Frankrijk en koning Filips II van Spanje. Deze vrede maakte een einde aan de oorlogen die vooral gingen om de hegemonie in Italië. Le Cateau-Cambrésis is een stadje in het noorden van Frankrijk. De tweede keer werd het esbattement opgevoerd op 21 september 1559; 21 september is Sint-Mattheusdag, een feestdag te ere van de apostel Mattheus. Naar aanleiding van deze tweede uitvoering liep er een rechtszaak vanaf oktober 1559.

De ironie wil dat *Een esbattement van de bervoete broers* is overgeleverd omdat er een klacht tegen werd ingediend. Het bevindt zich namelijk als bewijsmateriaal in een stapel gerechtelijke stukken in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. De rederijders van De Corenbloem hebben aan de procureur-generaal het esbattement teruggevraagd want

u heeft niets anders kunnen vaststellen dan dat zij het de eerste keer speelden ter gelegenheid van de vrede en de tweede keer vanwege de prijs die zij ermee gewonnen hadden. Zij speelden het niet tot schande of beschimping van iemand (*De blotevoetenbroeders*, p. 85).

In het 'Naschrift' schrijven Margit Rem, Tamara van Seggelen, Niels Mulder en Johan Koeleman:

Wij danken de procureur-generaal op onze blote voetjes dat hij zo goed is geweest het esbattement niet aan De Corenbloem terug te sturen, want anders zou het stuk niet aan ons overgeleverd zijn (ibidem, p. 86).

Onder *Een esbattement van de bervoete broers* staat: 'lanck drij hondert en sesenvijftich regulen' (356 versregels lang). In werkelijkheid is het toneelstuk 351 versregels lang. Mogelijk zijn bij het afschrijven (overschrijven) 5 versregels weggevallen.

Auteurschap en ontstaan

Het is niet bekend door wie *Een esbattement van de blootsvoetse*

Proloog

De rederijkers zetten vaak een proloog voor hun spelen. Regelmatig terugkerende elementen daarin zijn een inleiding, een heilwens aan de autoriteiten, een oproep aan het publiek om stil te zijn en een verzoek om het getoonde niet te streng te beoordelen.

Voor de tweede opvoering van *Een esbattement van de blootsvoetse broeders* werd een proloog toegevoegd. De bedoeling van deze proloog was om aan te tonen dat het esbattement niemand wilde bespotten of beschimpen. Een tapijtwever onderbreekt de proloogzegger en reageert verontwaardigd, omdat de tapijtwevers ten onrechte met het esbattement in verband zijn gebracht. Na de opvoering deden praatjes de ronde dat in het esbattement de minderbroeders smadelijk bespot werden. Hierdoor hekelde een minderbroeder in zijn preken de toneelspelers. Volgens hem waren dat tapijtwevers, die hij onder andere uitmaakte voor schurken ('rabouwen'), zoals te lezen is in vs. 11. Zie Willem van Eeghem (1937, p. XVIII):

Nochtans werd er na de vertooning verteld, misschien door minder begunstigde mededingers, dat het esbattement gespeeld was tot 'derisie' [= bespottig, R.C.] der Minderbroeders en er werd zelfs bijgevoegd, dat men er een sermoen [= preek, R.C.] in gehouden had tegen de kerk en tevens een beroep had gedaan op een niet-medespeler om te beslissen, aan wien de proviand het best diende besteed. Die praatjes bewerkten, dat een Franciscaner in zijn preken de tooneelspelers – volgens hem legwerkers [= tapijtwevers, R.C.] – geducht over den hekel haalde, hen o.a. voor rabauwen scheldende.

Het vroege protestantisme in Brussel verspreidde zich vooral snel onder tapijtwevers en veel leden van De Corenbloem waren tapijtwever.

In werkelijkheid gebruikte minderbroeder Peter van Elderen het woord *boeven*:

Toen de geruchten over de opvoering van het esbattement van de 'Bervoete Broers' door De Corenbloem de minderbroeders hadden bereikt, voelden deze zich genooddaakt actie te ondernemen. Broeder Peter van Elderen gaf in een sermoen duidelijk te verstaan dat het een ware schande was dat de rederijkers in minderbroedershabijt hadden durven te spelen en zo het ware geloof hadden bespot. Voortbordurend op de getuigenissen van anderen, donderpreekte hij: 'datter vele licht

schuyten [lichtschuit = lichtzinnig of onbeduidend persoon, losbol, R.C.] zyn die 't spel gespeelt hebben ende dat de legwerckers die sulcx gespeelt hebben boeven [= boeven, schavuiten, snoodaards, eerlozen, schurken, R.C.] zijn'⁴⁰ (Anne-Laure van Bruaene 2008, p. 122). Noot 40: Drie schandaleuse spelen 1937, 75-76.

Zie 'Bijlage 2' voor de hertaling in hedendaags Nederlands van het verhoor van Peter van Elderen.

Ingediende klacht

De franciscaner monniken Jan Knijf en Peter van Elderen en enkele geestelijken van de Sint-Goedelekerk in Brussel hebben een klacht (je zou kunnen spreken van een aanklacht wegens heresie ofwel ketterij) ingediend tegen De Corenbloem als schrijver van het esbattement. De Raad van Brabant was het hoogste rechtscollege in het hertogdom Brabant en de Landen van Overmaas. De procureur-generaal hiervan, Henri de Booms, heeft in opdracht van Antoine Perrenot de Granvelle (1517-1586) in 1559 en 1560 verhoren afgenomen. De factor van De Corenbloem was Anthonis Coppens en de man die de rol van minderbroeder had gespeeld, was Jan de Knubber. Zij moesten onder anderen als getuigen voor de procureur-generaal verschijnen. Die heeft geen kwaad voornemen in de vertoning van het esbattement gezien en de klacht beoordeeld als niet voldoende gegrond. Zijn overwegingen zijn niet bekend. Hoogstwaarschijnlijk heeft meegespeeld dat de eerste opvoering van het esbattement de eerste prijs had gewonnen van de toneelwedstrijd die ter ere van de Vrede van Cateau-Cambrésis was uitgeschreven. Ook zal het van belang zijn geweest dat

uit de bewaarde verhoren van de Raad van Brabant blijkt dat de Brusselse toeschouwers de inventiviteit van Hans Goetbloet vooral grappig en onderhoudend hebben gevonden (Samuel Mareel 2010, p. 70).

Bas Jongenelen (2019, p. 81) stelt:

De rederijkers [nl. van De Corenbloem, R.C.] werden opgepakt om verhoord te worden. Doordat zij goed konden praten en doordat de aanklagers het bewijs van opzettelijke belediging en ketters gedachtegoed niet rond konden krijgen (pas in 1560 werd het plakkaat tegen ketterij gepubliceerd), liep het met een sisser af.

gespeeld, die dikwijls tot schandaal leiden. Men brengt er de Heilige Schrift, de goddelijke mysteriën en de instituties van onze moeder de Heilige Kerk in ter sprake, die soms slecht uitgelegd en toegepast worden. Men spreekt bovendien nadelig en smadelijk over sommige geestelijke personen en religieuzen. Het gewone volk wordt daardoor ontsticht, verleid en bedrogen, wat onverstandig, zeer bedreigend en schadelijk is voor de algemene welvaart. Men heeft hier bovendien in het verleden, toen het volk nog niet zo bedorven was en de dwalingen nog niet zo groot waren als nu, nauwelijks toezicht gehouden op deze spelen, kamerspelen, esbattementen, liedjes, refreinen, balladen en rondelen, terwijl dat thans zeer nodig is (*Kamers, kunst en competitie*, p. 71).

Daarom werd het volgende verboden:

Eenieder, van welke stand, functie of status ook, hetzij vreemdeling of onderdaan, dient zich voortaan verre te houden van het verspreiden, zingen of spelen, doen verspreiden, zingen of spelen, in het openbaar, in gezelschap of in het geheim, zowel binnenshuis als privé, van kamerspelen, balladen, liedjes, komedies, esbattementen, refreinen of andere van zulke geschriften, van wat voor inhoud en in welke taal dan ook, of het nu oude of nieuwe zijn, waarin kwesties, standpunten of onderwerpen behandeld worden betreffende onze religie of geestelijke ambtsdragers, hun persoon of staat (ibidem, p. 72).

Zelfs zinnespelen ter ere van God of Zijn heiligen of neutrale vermaakspelen dienden eerst aan een inspectie door de voornaamste priester, functionaris of plaatselijke ambtsdrager onderworpen te worden, voordat ze gespeeld of voorgedragen mochten worden.

Samenvatting van *Een esbattement over de blootsvoetse broeders*

Een esbattement van de bervoete broers (Een esbattement over de blootsvoetse broeders) is niet verdeeld in taferelen. Ter wille van de duidelijkheid heb ik die toegevoegd. Aan het esbattement gaat een proloog vooraf.

Proloog: Een 'legwercker' (tapijtwever) en de proloogzegger voeren een korte dialoog van 40 versregels. De proloogzegger begint met een heilwens aan koning Filips II en landvoogdes Margaretha

van Parma. Een tapijtwever die zogenaamd deel uitmaakt van het publiek, onderbreekt hem en vraagt of het toneelstuk weer over de blootsvoetse broeders gaat, waar de tapijtwevers zo hard om zijn aangevallen en waardoor zij door sommigen voor schurken zijn uitgemaakt. Hij verzoekt de leden van De Corenbloem met de grootst mogelijke nadruk dat zij voor alle toeschouwers verklaren dat er niet één tapijtwever aan heeft meegeschreven of in heeft meegespeeld. De proloogzegger verzekert hem dat niemand van zijn gezellen dat ooit heeft gedaan en vraagt hem plaats te nemen. Hij verzoekt de tapijtwevers naar het toneelstuk te kijken en het naar waarde te schatten.

Eerste tafereel: Het toneelstuk opent met de deplorabele situatie van een arm huisgezin. Hans Goedbloed en Truike de Vrouw klagen over hun ongelukkig lot en dat van hun 7 of 8 kinderen. Ze hebben niets te eten. Truike zegt: 'Den hongher mact mij benaest verwoet' (De honger maakt me bijna gek) en 'Van hongher draijt mijn hoot gelijk eenen doppe' (Van de honger draait mijn hoofd als een tol). In vs. 27 zegt ze: 'Gister avont aten wij gelijk den haen craijt' (Gisteravond aten wij toen de haan kraaide). Maar een haan kraait niet 's avonds, maar 's ochtends. Vergelijk dit met de uitdrukkingen *als de kalveren op het ijs dansen, als Pasen en Pinksteren op één dag vallen en als Pasen op een vrijdag valt*, die alle drie 'nooit' betekenen. In hedendaags Nederlands zegt Tuike dus: 'Gisteravond hadden wij helemaal niets te eten!' Om geld te verdienen stelt Truike voor dat zij zal gaan spinnen. Hans moet zijn kruiwagen nemen en door de hele stad trekken: 'Die wat winnen wilt soecken' (Wie wat wil verdienen, moet overal zoeken). God zal hun situatie verbeteren. Luid zingend gaat Hans met zijn kruiwagen naar de markt, omdat men daar soms te weinig kruiers heeft.

Tweede tafereel: Hans ontmoet de gardiaan. Die verzoekt hem om niet zoveel kabaal te maken en zijn kloosterbroeders niet te storen in hun rust, 'want sij hebben te nacht drij uren gebeden voer de salicheijt des weerelts' (want zij hebben vannacht drie uur gebeden voor het heil van de wereld). Hans vraagt hem of hij werk voor hem heeft. De gardiaan antwoordt dat hij geen werk heeft omdat zijn klooster arm is en is zeer onvriendelijk: 'Gaet elders oft gij crijcht wat op u snotgat' (Donder op of ik sla u voor uw kanis). Hans zegt dat hij liever wat geld krijgt dan zo'n flinke klap, dat de gardiaan zich niet boos moet maken en dat hij naar zijn cel moet gaan. Prompt ontsteekt de gardiaan in woede: 'Dats waer droncken soch. Wilt ghij mij heeten jn mij celle gaen en jc ben die pater de gerdaen? Heft u van hier saen oft u nact verdriet van mijnen clauwen' (Nee maar,

dit klooster. De kinderen zijn de blootsvoetse broeders. Ze smullen allemaal en heffen een lied aan. Na het eten gaan de kinderen slapen in het stro. De gardiaan komt op hoge poten aanlopen en bijt Hans toe dat hij binnenkort een pak slaag krijgt en dat het eten allemaal van hem is. Hans blijft onbewogen en probeert hem te kalmeren door hem wat wijn aan te bieden. Dit werkt op de gardiaan als een rode lap op een stier. Hij scheldt Hans uit voor 'raubaut' (schurk) en 'boeve' (boef). Hans wordt nu ook boos en zegt met stemverheffing: 'Hout u backuijs' (Hou uw bakkes). Over en weer wordt krasse taal geuit en ze gaan met elkaar op de vuist. Op het geroep van drie keer moord door Hans komt Truïke aangelopen. Zij gooit een emmer water over de gardiaan heen. Die richt zijn woede nu ook op haar en tiert: 'Soch, ghij sult oock wat gevoelen, leelijcke dant, gij oude mare' (Zeug, u zult er ook van langs krijgen, lelijke slet, oud spook!). Op al deze herrie komt de baljuw af. (De baljuw was vroeger een rechterlijke ambtenaar die verantwoordelijk was voor de openbare orde.) Hij probeert de gemoederen te sussen en vraagt wat er gaande is. De gardiaan zegt tegen de baljuw dat Hans het eten van zijn broeders gestolen heeft. Volgens Hans is het tegendeel waar. Hij legt uit dat hij het eten naar de blootsvoetse broeders heeft gebracht, zoals hem was opgedragen. Hans laat Truïke de kinderen halen en betoogt dat het heel duidelijk is dat zij vrijwel gelijk zijn aan de blootsvoetse broeders. Ze dragen sjofele kleren en zien er haveloos uit, want ze hebben noch kousen, noch schoenen. Deze nijpende situatie heeft hem doen besluiten om het eten naar hen te brengen. De baljuw geeft hem gelijk en ook de gardiaan vindt dat hij gelijk heeft en gunt hem daarom het eten en drinken dat hij ontvangen heeft. Hij zuivert hem van alle blaam en scheldt hem alles wat hij misdaan heeft, kwijt. Door de armoede kon Hans niet anders handelen. Hij vraagt de gardiaan om hem te vergeven. Die schenkt hem vergiffenis. Eind goed, al goed. Ter afsluiting roepen Hans en Truïke de toehoorders op tot barmhartigheid jegens de armen om Gods gratie te verkrijgen.

Aandachtspunten

Verschillende passages in *Een esbatament van de bervoete broers* zullen voor een hedendaagse lezer moeilijk te begrijpen zijn. Daarom licht ik enkele hieronder toe. In de kluchten van de rederijkers komen veel bevestigingsvormen en bastaardvloeken voor. Ook in *Een esbatament van de bervoete broers* treffen we die aan.

vs. 12 van de proloog De tapijtwever zegt: 'Ic rade u allen by den

sweeten dat ghy hier voor allen dit volc vertelt datter niet eenen legwercker me en heeft ghespelt' (Ik verzoek jullie allemaal met de grootst mogelijke nadruk dat jullie hier voor al deze mensen verklaren dat er niet één tapijtwever aan heeft meegeschreven). *By den sweeten* is een middeleeuwse bevestigingsvorm; mijn hertaling is 'met de grootst mogelijke nadruk'. Deze bevestigingsvorm is afgeleid van de bastaardvloek *bij gans sweet* (bij Gods [= Christus'] zweet). Bedoeld wordt 'bij het doodsweet van Christus in de olijfhof'. De olijfhof, de olijvenhof of Gethsemane is de tuin aan de voet van de Olijfberg, waarin Jezus de nacht vóór Zijn lijden in grote benauwenis doorbracht.

vs. 30 Hans Goedbloed zegt: 'te mijnen bevroene'. Karel Stallaert (1891, p. 17) plaatst achter deze woordgroep een vraagteken tussen haakjes. Hij heeft dus de betekenis niet kunnen achterhalen.

Het werkwoord 'bevroeden', met als varianten 'bevroeien' en 'bevroeyen', wordt na d-syncope (weglating van de letter -d midden in een woord) 'bevroen'. Zo worden 'broeder' en 'leder' na d-syncope 'broer' en 'leer'. (Het tegenovergestelde verschijnsel bestaat ook en heet d-epenthese of d-epenthesis, dat is dus de inlassing van een d-klank of een lettergreep met de letter -d in een woord, bijvoorbeeld 'hoenders' en 'hoenderen', de meervoudsvormen van 'hoen'.) In 'te mijnen bevroene' regeert het voorzetsel 'te' de datief ofwel de derde naamval en daarom verschijnt achter het werkwoord 'bevroen' een -e. Als de infinitief verbogen wordt als een nominaal element, wordt die verbogen vorm het gerundium genoemd. Vgl. WNT II/2, 2365, s.v. *bevroeden*:

De onbep. wijs zelfstandig gebruikt: inzicht, meening. || Na mijn bevroen, W.D. Hooft, *A. de Piere* 2.

Vgl. ook MNW 1, 1196-1197, s.v. *bevroeden*:

bevroeden, bevroen [...] De onb. wijs als znw. *Meening, inzicht, gevoelen*. || Menich huwelic, na miin bevroeden, soude men ... breken achter lande, *Rose*, bl. 251, vs. 201. Na mijn bevroeden, *Vad. Mus.* 1, 352, 12. [...] Bij uitbreiding. *Zeker zijn, wijs zijn, weten, kennen*; ook met den 2den (later den 4den) nv.

Marinus de Jong (1934, p. 149) hertaalt *na mijnen bevroene* met 'naar mijn mening', 'naar mij dunkt'. De rederijkers maakten ruim gebruik van de gesubstantiveerde infinitief:

na mijn visenteren (= naar mijn onderzoek, naar ik merk), door

Thema

De oproep aan het eind van Hans en Truike zou je als de strekking van het toneelstuk kunnen zien: geef rechtstreeks aan de armen en niet aan de minderbroeders. Hierdoor ontvingen de minderbroeders minder aalmoezen en daalden ze in aanzien. Bas Jongenelen (2019, p. 93) formuleert als thema:

de kloosterlingen eigenen zich eten en drinken toe, terwijl het arme volk hongert lijdt.

Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de Brusselse minderbroeders aanstoot namen aan het toneelstuk. Bovendien werden ze als agressief neergezet. Als het even tegenzit, schelden minderbroeders je de huid vol en slaan ze erop los.

Het esbattement kun je ook als een aanval tegen de bedelorden zien en vooral tegen de weinig populaire minderbroeders.

Aanvallen op de minderbroeders zijn gemeengoed geworden in de steden van zuid en noord. En de rederijkers staan vooraan om hen te grazen te nemen vanwege hun belastingprivileges, hun meedogenloze jacht op protestanten en andere ketters, en ook hun tomeloze lustbevrediging met de bijbehorende huichelachtigheid. In dit geval komen Coppens [nl. Anthonis Coppens, R.C.] en de Brusselse rederijkers [nl. van De Corenbloem, R.C.] er genadig af, want de afkeer van de hoogmoedige franciscanen beheerst bij tijd en wijle zelfs de hoogste rechtscolleges (Pleij 2007, p. 640).

Antiklerikale satire was niet nieuw in 1559, maar bestond al vele eeuwen daarvoor:

On the face of it [= op het eerste gezicht, R.C.], *The Barefoot Brothers* seems fairly mild in terms of its anti-clerical satire. Not only is it more concerned with the usual *esbattement* themes of food, theft and knock-about, but the charges it makes against the friars are largely conventional in character. Most stem from the tradition of anti-fraternal [fraternal = broeder-, R.C.] satire, which was already several centuries old by this point. For instance, the claims that friars live in idleness [= luiheid, R.C.], extort [= afpersen, opeisen, R.C.] fine foodstuffs and ignore the poor dates back to [to date back to = bestaan sinds, R.C.] William of Saint-Amour's *De Periculis Novissimorum Temporum* (1256), a text which was, as Penn R. Szittyá and Arnold Williams have shown,

Een esbattement over de blootsvoetse broeders

(Een esbatament van de bervoete broers)

met

zes personages

en

een proloog

gespeeld

door

De Corenbloem

te Brussel

op 9 april 1559

en

op Sint-Mattheusdag (21 september) 1559

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

De proloog

Personages:

1. proloogzegger, gespeeld door Frans van Ballaer
2. een tapijtwever, gespeeld door een tapijtwever

Proloogzegger (vs. 1-7)

Moge de barmhartige goedheid van God, die alles vervult, de aarde en de hemel hierboven, onze plichtsgetrouwe koning van Spanje kracht geven. Hij wordt hier vertegenwoordigd door de hertogin van Parma. Zij is vol van goede zeden. Moge God onze landvoogdes beschermen, zodat wij leven in pais en vree.

Tapijtwever (vs. 8-16)

Wel, jullie, leden van De Corenbloem, wat gaan jullie laten zien? Gaat het weer over de blootsvoetse broeders, waar wij, tapijtwevers, zo hard om zijn aangevallen en waardoor wij door sommigen voor schurken zijn uitgemaakt? Ik verzoek jullie allemaal met de grootst mogelijke nadruk dat jullie hier voor al deze mensen verklaren dat er niet één tapijtwever aan heeft meegeschreven. Tot op de dag van vandaag wordt het ons nog verweten dat wij dat wel hebben gedaan.

Proloogzegger (vs. 16-19)

Wel vriend, wees gerust. Voel je vrij om hierboven te komen. Wij verzekeren je met de hand op ons hart dat, als je er enig nadeel van hebt ondervonden, het ons spijt dat te horen.

Tapijtwever (vs. 20-24)

Nee luister, ik vraag jullie vooral met klem dat, als jullie het spel opnieuw gaan spelen, jullie bekennen dat geen tapijtwever er iets mee van doen heeft en er evenmin ooit iets mee van doen heeft gehad.

Proloogzegger (vs. 24-32)

Het is bekend dat niemand van je gezellen ooit heeft meegespeeld en als je goed naar het stuk luistert, dan zal je duidelijk worden dat er met niemand de spot wordt gedreven. Neem plaats. Hetzelfde verhaal over de vreemde gebeurtenissen zul je nog eens horen. De arme kindjes zijn de blootsvoetse broertjes; zij hebben geen kousen en schoenen om aan te trekken. We zullen het stuk nogmaals spelen op dezelfde wijze.

Tapijtwever (vs. 33-37)

Het maakt mij niet uit wat jullie spelen, zolang wij, tapijtwevers, er maar geen nadeel van ondervinden. Of je nu rijk of arm bent, het is kwalijk om gebukt te moeten gaan onder zaken waar je geen schuld aan hebt. Daarom wil ik luisteren om mijn gemoed gerust te stellen.

Proloogzegger (vs. 38-40)

Geachte tapijtwevers, kijk dan naar wat hier gespeeld wordt. Het spel zal zo beginnen. Wees stil en luister en weet het naar waarde te schatten.

Het esbattement

Personages:

1. Hans Goedbloed, gespeeld door Peeter de Packere
2. Truike de Vrouw, gespeeld door een timmerman die Jan heet
3. een minderbroeder, gespeeld door Jan de Knubber
4. Mild van Hart, gespeeld door Laureys Visschere
5. een baljuw, gespeeld door Hans Ballaer
6. de (7 of 8) kinderen

Jeugd geeft Vreugd!

Jan de Knubber heeft het esbattement overgeschreven. Het is dus van hem. Als je het vindt, geef het dan aan hem,
De Corenbloem

Eerste tafereel

Hans Goedbloed (vs. 1-11)

Op mijn woord van eer, ik ben een arme stakker. Ik had eens de wens om een franciscaner monnik te worden, maar ik moest als ieder ander met een vrouw trouwen. Ik dacht dat het huwelijksleven rozengeur en maneschijn was, maar meestal is het droefheid troef. Door de zorg voor mijn kinderen en de last van bittere armoede heb ik geen plezierig leven. Het lot valt mij altijd even zwaar, maar klagen heeft geen zin. Ik zeg het zoals het is. Het zal ooit wel beter gaan, hoop ik maar. Waar ben je, Truike?

Truike de Vrouw (vs. 11)

Hier, Hans Goedbloed.

Hans Goedbloed (vs. 12)

Ik zou gaan werken, als ik wat te eten had.

Truike (vs. 13)

De honger maakt me bijna gek.

Hans Goedbloed (vs. 14)

Waar ben je, Truike?

Truike (vs. 14)

Hier, Hans Goedbloed.

Hans Goedbloed (vs. 15)

Door armoede leven wij in tegenspoed.

Truike (vs. 16)

Van de honger draait mijn hoofd als een tol.

Hans Goedbloed (vs. 17)

Waar ben je, Truike?

Truike (vs. 17)

Hier, Hans Goedbloed.

Hans Goedbloed (vs. 18-19)

Ik zou gaan werken als ik wat te eten had. Een flink deel van de dag is al voorbij.

Truike (vs. 20)

Wat moeten we doen?

Hans Goedbloed (vs. 20)

Ik weet het echt niet.

Truike (vs. 21)

We hebben geld noch brood.

Hans Goedbloed (vs. 21)

Zo is het maar net.

Truike (vs. 22)

Ik word helemaal moedeloos van het gepieker.

Hans Goedbloed (vs. 23)

Geduld is altijd onze kracht.

Truike (vs. 24)

Waar kun je werk vinden, Hans Goedbloed?

Hans Goedbloed (vs. 25-26)

God zal ons helpen. Dat geeft de burger moed, want soms komt het geluk aangewaaid.

Truike (vs. 27-28)

Gisteravond hadden wij helemaal niets te eten! Ik wed dat er momenteel niemand in de stad armer is dan wij.

Hans Goedbloed (vs. 29-33)

ESBATTEMENT OVER STOUT EN ONBESCHAAMD

Het *Esbatement over Stout en Onbeschaamd* is in 1527 geschreven door Cornelis Everaert. Er treden vier personages in op: tWyf (de vrouw), den Coster (de koster), Onbescaemt (Onbeschaamd), een speelman, en Stout (Stout), ook een speelman. Deze muzikanten zijn allegorische personages. Cornelis Everaert maakte veel gebruik van de vorm van de allegorie.

Jan Frans Willems (1793-1846) merkt over dit esbattement op:

[...] de door hem [nl. Cornelis Everaert, R.C.] opgestelde esbattementen of kluiten zyn waerlyk geestig, tooneelkundig bewerkt, en moeten, door de kluchtige situaties welke er in voorkomen, voorvast het Brugsche publiek, in den schouwburg der *drie sanctinnen*, hartelyk hebben doen lachen. Jammer maer, dat zy meestal losbandig, ja op sommige plaatsen zelfs obsceen zyn, zoo dat ik het niet zou durven wagen dezelve in haer geheel te laten drukken (*Belgisch museum*, p. 41).

Ook Jacob Muller (1908, p. 101) vindt de klucht buitengewoon grappig:

[...] de voortreffelijk gedialogiseerde klucht [heeft] zonder twijfel de toeschouwers onbedaarlijk doen lachen.

Esbatement over Stout en Onbeschaamd is inderdaad erg grappig en zeer scabreus. De vrouw neemt geen blad voor de mond om aan te geven hoe de vork in de steel zit: ze is knotsgeil, ze wil dat haar vagina gestreeld wordt en ze wil een penis in haar vagina. Verder zegt ze in:

- vs. 67-68: 'Tmynent bin der scuere. Daer sullen wy tsaemen vruecht oorbooren' (In mijn schuur. Daar zullen wij samen plezier maken).
- vs. 85: 'In myn scuere wort thavent, hopic, feeste' (In mijn schuur wordt het vanavond hopelijk feest).
- vs. 182: 'Tmynder scuere wort vry wat in de meersse' (In mijn schuur gaat iets heel bijzonders gebeuren).
- vs. 328: 'Dies in myn scuere moeste vruecht ghefaelt zyn' (Daardoor heb ik in mijn schuur genot gemist).

De vrouw gebruikt in deze versregels dubbelzinnige taal. Het woord 'scuere' (schuur) verwijst zowel naar een eenvoudig gebouw om

spullen op te bergen als naar haar vagina.

Ook de taal van de koster in vs. 203 is waarschijnlijk dubbelzinnig bedoeld: 'Ic zye duer de splete int scuere de keersse staen' (Ik zie door de spleet in de schuur de kaars staan). Door (vanwege) haar spleet (vagina) ziet de koster in zijn gedachten zijn kaars (penis) in haar schuur (vagina).

De vrouw en de koster nemen de benen als ze verrast worden door de muzikanten Stout en Onbeschaamd. Het motief van een verstoord seksueel samenzijn was wijdverbreid in de middeleeuwse en vroegmoderne Europese literatuur; Jacob Muller en Lodewijk Scharpé (1920, p. 583-585) behandelen dit uitgebreid. Ook in lied 86 van het Gruuthuse-handschrift (ca. 1400), *Ic sach een scuerveduere open staan*, komt het voor. De ik-figuur ziet op een maanverlichte avond een schuurdeur openstaan. Hij gaat naar binnen en treft daar een vriend stel aan. Zuster Lute (een begijn) ligt op haar rug met haar witte benen devoot naar God verheven en broeder Lollaert (een bedelmonnik) gaat op haar tekeer als een dravend paard. Na de seks halen ze lekker eten en goede wijn tevoorschijn. Als ze de voyeur bemerken, nemen ze de benen, waarna die zich tegoed doet aan het eten en de drank. Dit lied en de vertaling in hedendaags Nederlands zijn te vinden in Gerrit Komrij (1996, p. 224-226).

Het toneelstuk is bewaard gebleven in een manuscript dat zich in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel bevindt: ms. 19036, *Verzameling Everaert*, 143v-153r. Dit manuscript staat ook op internet: <https://opac.kbr.be/LIBRARY/doc/SYRACUSE/10734796>

Auteur

Cornelis Everaert (ca. 1480-1556) is de bekendste toneelauteur uit de rederijkerstijd. Hij heeft 35 toneelstukken geschreven, uitgegeven door Wim Hüsken (2005a en 2005b). Blijkens de titels bevinden zich hieronder 10 esbattementen:

1. *Esbatement van tWesen* (Esbatement over het wezen); *het wezen* verwijst naar het gedrag van de vrouw van een man;
2. *Esbatement van der Vigelie* (Esbatement over de vigilie); de vigilie is de avond of de dag vóór een kerkelijke feestdag of de gedenkdag van een heilige en de dan gehouden kerkdienst;
3. *Esbatement van den Coopman die vijf Pondt Groote Vercuste* (Esbatement over de koopman die vijf Vlaamse ponden voor kussen wegschonk);
4. *Esbatement van Scaemel Ghemeente ende van Trybulacie* (Esbatement over de Kleine Man en Ellende); de tribulatie is tegenspoed, verdriet en is hier een allegorische naam voor de

5. Ghy sult maken dat wy worden ghesmeten
6. by den toedoene van uwen ghebrasse.
7. Se worden int werck eer wyt weten.
8. Tes best, stellic myn musele te passe.

Het rijmschema is abaaabab. De versregels 1, 4 en 7 zijn aan elkaar gelijk, evenals de versregels 2 en 8. In het eerste rondeel zijn de versregels 2 (*En laet ommers thavent niet te commene*) en 8 (*lc en sal niet laten thavent te commene*) vrijwel gelijk aan elkaar. 'Adieu, coster' in versregel 7 van het eerste rondeel ontbreekt in het handschrift. Het rondeel werd veel beoefend door de rederijkers.

Cornelis Everaert was lid van de Brugse rederijderskamers De Heilige Geest en De Drie Santinnen. Deze rederijderskamers worden aan het eind van *Esbatement over Stout en Onbeschaamd* in vs. 373 en 375 genoemd. Een sant is een heilige (het Latijnse woord *sanctus* betekent 'heilig') en een santin is een vrouwelijke heilige. Het woord *santin* staat niet in de Dikke Van Dale, maar wel in *Vreemde-woordentolk, Verklarend woordenboek van vreemde woorden, uitdrukkingen en afkortingen*. 29ste, geheel herziene en vermeerderde dr. bewerkt door C. Kruyskamp. Amsterdam [enz.]: Elsevier / Meulenhoff Educatief. 1986. (Kramers woordenboeken), p. 900, s.v. *santin*. De drie heilige vrouwen waren Maria Magdalena, Catharina en Barbara. Zij werden als de patroonheiligen (= beschermheiligen) van De Drie Santinnen vereerd.

Samenvatting van *Esbatement over Stout en Onbeschaamd*

Een vrouw beklaagt zich in de openingsmonoloog erover dat haar oudere man haar seksueel niet meer kan bevredigen, terwijl zij botergeil is: 'My dyncke, dat ic van luste verpruetele. Myn ossemuulken [letterlijk: ossenmuiltje, ossensnuitje, R.C.] waere gheerne ghewreven. Ic sal wat ghecryghen in myn blende scuetele [letterlijk: blinde schotel, *blind* in de betekenis van 'onzichtbaar', 'duister', R.C.], al zouder de helle noch omme beven' (vs. 1-4) (Ik heb het gevoel dat ik kook van geilheid. Mijn vagina zou graag gestreeld worden. Ik moet wat in mijn vagina krijgen, al brak de hel los). Als zij een geschikte kerel zou vinden, dan zou zij zich door hem laten verwennen. Het maakt haar niet uit of het een koster of geestelijke is, want de seksuele nood is erg hoog. Ze wil zich bij gebrek aan seks zeker niet van geilheid laten verteren. Dan krijgt ze de koster in het vizier. Zou die met haar willen aanpappen? De koster groet haar en zegt dat ze er verdrietig uitziet. Op zijn vraag of haar man ziek is, antwoordt ze: 'Kir, hy en wil noch niet sterven.'

**Esbatement over Stout en Onbeschaamd,
geschreven door mij,
Cornelis Everaert,
anno 1527**

**Esbatement van Stout ende Onbescaemt,
ghestelt ende ghemaect by my,
Cornelis Everaert,
a° 1527**

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

Esbatement

De vrouw (vs. 1-22)

Ik heb het gevoel dat ik kook van geilheid. Mijn vagina zou graag gestreeld worden. Ik moet wat in mijn vagina krijgen, al brak de hel los. Ik heb een man; in dienst van God wil hij leven. Hij heeft geen levenskracht meer in zijn lijf. Hoe zou hij zijn echtelijke plicht nog kunnen vervullen? Want hij is impotent en stijf van ouderdom. En ik ben nog een wellustige vrouw, die een levenslustige kerel ongetwijfeld gelukkig zou kunnen maken. Als ik iemand naar mijn zin zou vinden die mij zijn liefde zou tonen, dan zou ik mij door hem laten verwennen. Het kan mij niet schelen wat hij is, koster of geestelijke. Zal ik mij van geilheid laten verteren bij gebrek aan seks? Of ik daardoor wel of niet zou sterven, de mensen zouden na mijn dood evenzeer met mij de spot drijven. Ik zie daar onze koster. Zou zo'n kerel met mij willen aanpappen? Hij komt naar mij toe. Ik moet in bedekte termen spreken. Het is soms nuttig om je woorden zorgvuldig te kiezen.

De koster (vs. 23-24)

Dag, hoe gaat het ermee? Je ziet er erg bedrukt uit. Het verdriet is van je gezicht af te lezen.

De vrouw (vs. 25)

Inderdaad.

De koster (vs. 25)

Is je man ziek?

De vrouw (vs. 25-28)

Ach, hij wil nog niet sterven. Hij is nog gezond. God heeft hem goed uit klei gemaakt, geen enkele pottenbakker heeft zoiets in zijn oven gebakken.

De koster (vs. 29)

Bezorgt hij je veel kopzorgen?

De vrouw (vs. 29-32)

Ik heb veel ellende met hem. Hij heeft een vreemd humeur en is erg eigenzinnig. Noch het een, noch het ander is goed bij hem. Wat je ook doet, je kunt het hem niet naar de zin maken.

De koster (vs. 33-36)

Je moet daar geen aandacht aan schenken, je moet dat toeschrijven aan zijn hoge leeftijd. Al komt dit vreemd over, ik zeg het ronduit om je te adviseren want ik gun je alle goeds.

De vrouw (vs. 37-40)

Bezorgde hij me maar enig plezier, dan zou het mij niet zozeer verdriet doen. Dat ik mijn jonge jaren moet slijten in deze drukkende tegenspoed, vind ik erg jammer.

De koster (vs. 41)

Wees geduldig.

De vrouw (vs. 41-44)

Ben ik anders dan andere vrouwen van steen gemaakt? Dat moet je me eens uitleggen. Niemand weet beter welk leed een vrouw draagt, dan een vrouw zelf. Koster, jij hebt makkelijk praten.

De koster (vs. 45-48)

Als ik je mijn voornemen uit de doeken durfde te doen om een einde te maken aan je gebrek aan wellust, dan zou ik mijn best doen om je te helpen, onder ons gezegd en gezwegen.

De vrouw (vs. 49)

Jij spot met me.

De koster (vs. 49-50)

Ik garandeer het je, als ik de tijd en de gelegenheid ertoe had.

De vrouw (vs. 51)

Maak je geen grapjes?

De koster (vs. 51-52)

Als ik bij je in de smaak zou vallen, zou ik je naar mijn beste kunnen van dienst zijn.

De vrouw (vs. 53-57)

Koster, wil je dan vanavond naar mij toe komen? Ik zal een lekker feestmaal klaarmaken. Wij zullen de liefde bedrijven, voordat wij weer uit elkaar gaan. Ik raak in vuur en vlam van je liefde, hè, wellustige minnaar.

De koster (vs. 57-61)

Ja, liefje. Je liefde draag ik in mijn hart. Hoe laat moet ik komen? Op dat tijdstip zal ik er zijn als je dat prettig vindt.

De vrouw (vs. 61-63)

Goed dat je dat vraagt, want geen ander mag er weet van hebben dan wij met ons tweetjes.

De koster (vs. 63)

Dat is treffend geformuleerd.

Afb. 1: Schouwburgpoort aan de Keizersgracht 384 in Amsterdam – fotografie: Robert Castermans

In de kroonlijst is gebeiteld: De wereld is een speel tooneel elck speelt zyn rol en kryght zyn deel (De wereld is een speeltoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel). Joost van den Vondel (1587-1679) schreef deze regels in 1637 ter gelegenheid van de opening van de schouwburg. Tegenwoordig zegt men meestal: De wereld is een schouwtoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel. Een schertsende toespeling hierop is: De wereld is een pijpkaneeel, elk zuigt eraan en krijgt zijn deel (of: maar krijgt niet veel). De onsterfelijke woorden 'All the world's a stage, and all the men and women merely players' komen al voor in de komedie *As You Like It* (geschreven omstreeks 1599 en voor het eerst gepubliceerd in 1623) van William Shakespeare (1564-1616). In de cartouche (versierde gevelsteen) in het fronton (timpaan, gevelveld of geveldriehoek) is gebeiteld: Schouburg. Het woord *schouwburg* is een vertalende ontleening aan het Latijnse woord *theatrum*, 'een plaats waar schouwspelen gezien worden', 'een theater'. Dit Latijnse woord is weer ontleend aan het Griekse woord *theatron* ('theater', 'toneel'). Dat woord is een afleiding van *theasthai* ('aanschouwen', 'beschouwen', 'waarnemen'), *theaomai* ('ik kijk met bewondering'), afgeleid van *thea* ('aانبlick', 'gezicht', 'bezichtiging', 'schouwspel').

BIBLIOGRAFIE

Uitgaven van *Een esbatament van de bervoete broers*

De blotevoetenbroeders, De klucht van de Bervoete Bruers (1559) en de rechtszaak eromheen. Onder redactie van Margit Rem, Johan Koeleman, Niels Mulder [e.a.]. Ooij: Stichting KunstKeetFestival. 2018.

‘*Een esbatament van de beruoete bruers van ses personagijen*’. In: Willem van Eeghem: *Drie schandaleuse spelen (Brussel 1559)*. Ingeleid en met de verhooren uitgegeven. Antwerpen: De Sikkel. 1937, p. 1-26.

Ben Parsons en Bas Jongenelen: ‘A farce of the barefoot brothers’. In: Ben Parsons en Bas Jongenelen: *Comic drama in the Low Countries, c. 1450-1560, A critical anthology*. Edited and translated. Cambridge: D.S. Brewer. 2012, p. 246-277.

Karel Stallaert: *De bervoete broers, Een Zuid-Nederlandsch kluchtspel uit het midden der XVIe eeuw, voor de eerste maal uitgegeven*. Antwerpen, 1891.

Uitgaven van *Esbatement van Stout ende Onbescaemt*

W.N.M. Hüsken: *De spelen van Cornelis Everaert*. Opnieuw uitgegeven, van inleidingen, annotaties en woordverklaringen voorzien. Dl. 1 (Hilversum: Verloren. 2005), p. 363-385.

W.N.M. Hüsken: *De spelen van Cornelis Everaert*. Opnieuw uitgegeven, van inleidingen, annotaties en woordverklaringen voorzien. Dl. 2 (Hilversum: Verloren. 2005).

J.W. Muller en L. Scharpé: *Spelen van Cornelis Everaert*. Vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden met inleiding en aantekeningen uitgegeven. Leiden: E.J. Brill. 1920, p. 167-179 en 583-587.

J. van Vloten: *Het Nederlandsche kluchtspel van de 14e tot de 18e eeuw*. 2e vermeerderde dr. Dl. 1: van de 14e tot de 16e eeuw. (Haarlem: W.C. de Graaff. 1878), p. 108-111. [Johannes van Vloten

Overige literatuur

De abele spelen. Bewerkt door Gerrit Komrij. 's-Gravenhage: SDU uitgeverij. 1989.

Ben Albach: '30 juni 1655, Ariana Nooseman ontvangt f 76,50 voor zeventien optredens in de Schouwburg, De eerste vrouw op het toneel van de Schouwburg'. In: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden, Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Onder hoofdredactie van R.L. Erenstein. Redactie: D. Coigneau, R. van Gaal, F. Peeters [e.a.]. Amsterdam: Amsterdam University Press. 1996, p. 234-241.

Het album J. Rotarii, Tekstuitgave van het werk van Johan Radermacher de Oude (1538-1617) in het Album J. Rotarii, Handschrift 2465 van de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent. Met inleiding en commentaar door K. Bostoen, met medewerking van C.A. Binnerts-Kluyver, C.J.E.J. Hattink en A.M. van Lynden-de Bruijne. Hilversum: Verloren. 1999.

C. de Baere: *Krachtpatsers in de Nederlandsche volkstaal, Een verzameling oudere en jongere bastaardvloeken*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel. 1940.

Fr. Baur: 'Ontoereikende hermeneutiek'. In: *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde* 1939, p. 473-497.

Belgisch museum voor de Nederduitsche taal- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands. Onder redactie van J.F. Willems. Dl. 6 (Gent: F. en E. Gijselijnck. 1842).

De Bijbel. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap. Amsterdam [enz.]: Querido Facto. 2021. (NBV21 [= de nieuwe Bijbel voor de 21e eeuw]). ISBN 978 90 214 2875 8

Anna Bijns: *Meer zuurs dan zoets, Refreinen en rondelen*. Bezorgd door Herman Pleij. Amsterdam: Prometheus. 2013.

Boekengids 14 (1936), p. 147.

Fabianus Cornelis van Boheemen en Theodorus Cornelis Jacobus van der Heijden: *Met minnen versaemt, De Hollandse rederijkers vanaf de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw*,

Bronnen en bronnenstudies, Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren. Delft: Eburon. 1999. Dissertatie Nijmegen.

F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden: *Retoricaal memoriaal, Bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse rederijderskamers van de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw.* Delft: Eburon. 1999.

Karel Bostoen: *Bonis in bonum, Johan Radermacher de Oude (1538-1617), humanist en koopman.* Met medewerking van C.A. Binnerts-Kluyver, C.J.E.J. Hattink en A.M. van Lynden-de Bruïne. Hilversum: Verloren. 1998. (Zeven Provinciënreeks, dl. 15).

K. Bostoen: *Kaars en bril, De oudste Nederlandse grammatica.* [Middelburg]: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. 1985. Overgedrukt uit het archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1984.

Anne-Laure van Bruaene: *Om beters wille, Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650).* Amsterdam: Amsterdam University Press. 2008. Ook verschenen als dissertatie Gent.

G.F. Burguy: *Grammaire de la langue d'oïl ou grammaire des dialectes Français au XIIe et XIIIe siècles, Glossaire étymologique.* Troisième édition. Tome 3 (Berlin [enz.]: W. Weber. 1882).

Robert Castermans: *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen.* 3de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2024.

Robert Castermans: *Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen.* Met een uitgebreide toelichting. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2024.

Robert Castermans: *Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza.* 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2023.

Robert Castermans: *Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijders, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2023.

K. Ceyssens: *Hasseltse 'historiael' spelen: Coninck Balthasar. – Die Belegeringhe van Samariën*. Leuven [enz.]: Keurboekerij. 1907. (Leuvense tekstuitgaven, [dl.] 3).

Dirk Coigneau: 'Vrient, ghij moet eens singen, Het lied in de rederijdersklucht'. In: *De fiere nachtegaal, Het Nederlandse lied in de middeleeuwen*. Onder redactie van Louis Peter Grijp en Frank Willaert. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2008, p. 191-204.

Dirk Coigneau: 'Bedongen creativiteit, Over retorische productieregeling'. In: *Medioneerlandistiek, Een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde*. Onder redactie van Ria Jansen-Sieben, Jozef Janssens en Frank Willaert. Hilversum: Verloren. 2000. (Middeleeuwse studies en bronnen, dl. 69), p. 129-137.

Dirk Coigneau: '1 februari 1404, De Mechelse voetboogschutters schrijven een wedstrijd uit, Stedelijke toneelwedstrijden in de vijftiende en zestiende eeuw'. In: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden, Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Onder hoofdredactie van R.L. Erenstein. Redactie: D. Coigneau, R. van Gaal, F. Peeters [e.a.]. Amsterdam: Amsterdam University Press. 1996, p. 30-35.

Dirk Coigneau: *Refreinen in het zotte bij de rederijders*. Bekroond door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Dl. 1 (Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. 1980). (Reeks 6, nr. 111).

Dirk Coigneau: *Refreinen in het zotte bij de rederijders*. Bekroond door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Dl. 2 (Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. 1982). (Reeks 6, nr. 111bis).

Dirk Coigneau: *Refreinen in het zotte bij de rederijders*. Bekroond door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Dl. 3 (Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. 1983). (Reeks 6, nr. 111ter).

Een esbattement over de blootsvoetse broeders is niet alleen een lachwekkende, maar ook een omstreden rederijersklucht. De franciscanen waren flink geschoffeed omdat het toneelstuk een zeer negatief beeld van hun orde schetst. De minderbroeders worden te kijk gezet als onvriendelijke bullebakken die bij het minste of geringste erop los slaan. Deze klucht gaat over een straatarm huisgezin, Hans Goedbloed, zijn vrouw Truike en hun kinderen. Om wat als kruier te verdienen trekt Hans met zijn kruiwagen naar de markt. Onderweg komt hij een minderbroeder tegen die hij om werk vraagt. 'Donder op of ik sla u voor uw kanis' is diens reactie. Van een edelman krijgt Hans de opdracht om eten en drinken naar het klooster van de minderbroeders te vervoeren. Hans brengt het eten naar zijn eigen huis, omdat zijn kinderen ook blootsvoetse broeders zijn: ze hebben geen kousen en schoenen en dragen sjofele kleren. Als de minderbroeder hierachter komt, gaat hij naar Hans, scheldt hem de huid vol en gaat met hem op de vuist. Om de minderbroeder tot bedaren te brengen gooit Truike een emmer water over hem heen, waarna hij haar uitscheldt voor zeug, lelijke slet en oud spook en haar een flink pak slaag in het vooruitzicht stelt. Blijft hij maar schelden en tieren of komt hij uiteindelijk tot inkeer?

Ook *Esbatement over Stout en Onbeschaamd* is een grappige klucht. Een zeer wellustige vrouw wordt seksueel niet meer bevredigd door haar oude en impotente man. Daarom besluit ze om vreemd te gaan met de koster. Voor hun escapade hebben ze afgesproken in een schuur. Als de koster zich aan het uitkleden is, worden ze gestoord door twee muzikanten en loopt het seksuele avontuurtje heel anders af dan ze zich hadden voorgesteld.

De neerlandicus Robert Castermans heeft *Een esbatement van de bervoete broers* en *Esbatement van Stout ende Onbescaemt* vertaald in hedendaags Nederlands en voorzien van een toelichting. Daardoor is deze uitgave geschikt voor middelbare scholieren, studenten Nederlands en iedereen die deze grappige toneelstukken wil lezen zonder afgeleid te worden door verklarende voetnoten.

Bestel nu

De blootsvoetse broeders
en
Stout en Onbeschaamd
in
hedendaags Nederlands

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

De blootsvoetse broeders
(De bervoete broers)

en

Stout en Onbeschaamd
(Stout ende Onbescaemt)

in hedendaags Nederlands

En andere kluchten van de rederijkers

door

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 18,96
via www.bravenewbooks.nl of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken